

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Звагельський В. Б. (Суми, Україна), канд. філол. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Світайло Н. Д. (Суми, Україна), канд. філософ. наук;
Пашин В. П. (Курськ, Росія), д-р іст. наук;
Петрищева Н. С. (Курськ, Росія), канд. іст. наук;
Рамач Я. (Новий Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Хлопова І. Є. (Курськ, Росія), канд. іст. наук.

Видання рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Сумського державного університету (протокол № 9 від 03.04.2014 р.)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х част. Ч. 2 : у 2-х томах (Суми – Курськ, 18 квітня 2014 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, В. Б. Звагельський, Р. Камберова та ін. – Суми – Курськ : Сумський державний університет, Південно-Західний державний університет, 2014. – Ч. 2, Т. 1. – 200 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, вчених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 861 від 9 грудня 2013 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці: Перший у світі монументальний пам'ятник Тарасу Шевченку. Встановлений у жовтні 1918 р. у м. Ромнах на Сумщині. Скульптор І. П. Кавалерідзе.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ПЕРЕКЛАДАХ БОЛГАРСЬКОЮ МОВОЮ

Коли 1840-го року побачив світ «Кобзар» Т.Шевченка, болгарський народ все ще перебував під турецьким ярмом, а ідея про національне визволення Болгарії лише несміливо витала у просторі, не маючи ані чіткого формулювання, ні конкретного вираження. Для ясного розуміння ідеї та досягнення її втілення у життя були необхідні передусім зміни у сфері суспільно-економічного та культурного життя. Власне цей період історії болгарського відродження став таким важливим етапом оновлення національної самосвідомості, зародження і розвитку просвітницького руху та боротьби за незалежність церкви. Важливу роль у прискоренні Болгарського відродження цього періоду відіграли болгарсько-російські та болгарсько-українські літературні взаємини. Найбільш чітко їхній вплив можна простежити в діяльності російських та українських науковців у галузі дослідження історії, мови, літератури та фольклору болгарського народу. Як приклад такого впливу можемо навести той факт, що перший болгарський педагог Неофіт Рильський для написання болгарської граматики у 1835 р. використав слов'янську граматику українського полеміста Мелетія Смотрицького 1619 р. [10, с.233]. Болгарсько-російські та болгарсько-українські зв'язки відіграли надзвичайно важливу роль при підготовці болгарських наукових, освітніх та церковних кадрів, котрі стояли біля витоків та становлення нового болгарського шкільництва, забезпечення шкіл підручниками та іншими посібниками, а також запровадження класно-урочної системи. Саме у цей період у Болгарії почали перекладати твори російської та української класичної літератури, а також західноєвропейські художні твори (на основі їх російськомовних версій). Ці переклади допомагали формуванню типу сучасного болгарського письменника й утвердженню основних жанрів у художній літературі [3].

Особистість і творчість Тараса Шевченка мали величезне значення для суспільного і літературного розвитку болгар того періоду. Низка поетів та прозаїків періоду відродження відчула на собі вплив його поетичної майстерності, а переклади Шевченкових творів знайшли широкий відгук серед інтелігенції ще в середині 70-х років XIX ст. Цими роками датовано також перші болгарськомовні переклади творів українського поета. У деяких наукових дослідженнях йдеться також про те, що окремим представникам болгарського народу вірші Тараса Шевченка були відомі і раніше. Того року, коли поета Шевченка заарештували та кинули до в'язниці (1847), у Києві навчалася близько

п'ятдесяти болгар [4, с.53]. Зазначений факт дає підставу вважати, що власне тоді вони й познайомились із його ранніми творами. Після повернення на батьківщину більшість з них вчителювали і, що цілком можливо, читали для своїх учнів вірші Тараса Шевченка в оригіналі або в перекладах російською мовою.

Вплив творчості Т.Шевченка на болгарських письменників періоду відродження був настільки відчутним, що став об'єктом досліджень уже на початку ХХ ст. Серед перших науковців, які звернулися до зазначеної теми, треба згадати Стіліяна Чілінгірова та його публікацію *«Шевченко на български» («Шевченко болгарською»)*, 1911 р.; Л.Іхчієва та його статтю *«Влиянието на Шевченковата поезия върху творчеството на Райко Жинзифов» («Вплив Шевченкової поезії на творчість Райка Жинзифова»)*, 1912 р.; Івана Шишманова – науковця-славіста, викладача Софійського університету та його дослідження *«Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди Освобождението» («Тарас Шевченко, його творчість і його вплив на болгарських письменників до Визволення»)*, 1914 р.; та багатьох інших болгарських науковців та діячів просвітництва.

В Україні темі впливу Тараса Шевченка на болгарських поетів періоду відродження присвятили свої праці Дмитро Шелудько (*«Впливи Шевченка на Любена Каравелова»*, 1928 р.); Євген Кирилук (*«Шевченко і болгарська література»*, 1958 р.); Ольга Шпильова (*«Т.Г.Шевченко і болгарська література»*, 1963 р.) та інші.

Першим перекладачем творів Тараса Шевченка болгарською мовою був письменник Райко Жинзифов. Ще під час навчання у Москві, у 1863 р., він видав книгу *«Новобългарска сборка» («Новоболгарська збірка»)*, в якій уміщено його власні поезії і переклади шістьох творів Т.Шевченка. Р.Жинзифов створив у ній окремий розділ і назвав його *«Гусляр Тараса Шевченка» («Кобзар Тараса Шевченка»)*. Власне в ньому й подано болгарськомовні версії поезій *«Топола» («Тополя»)*, *«Удавена» («Утоплена»)*, *«Катерина» («Катерина»)*, дум *«Дума – Тече вода в синьото море» («Тече вода в синє море»)*, *«Дума – Буйни, ветре» («Вітре буйний, вітре буйний»)*, *«Дума – Защо са ми черни вежди?» («Навіщо мені чорні брови?»)*. У передмові до цього розділу Р.Жинзифов коротко розповів про життя й особистість українського поета. Що ж стосується перекладів, то він зазначив, що робив їх з *«малоруської»* і що *«про їх корисність чи шкоду для нашого [болгарського – Р.К.] нехай судять самі читачі»* [1, с.132]. Критиків перекладів Р.Жинзифова було багато і майже всі вони дотримувалися думки, що його переклади, виконані задовго до того, як у болгарській мові почався новий етап розвитку, не відповідають

критеріям доброго перекладу. Навіть більше того, на думку дослідниці Лідії Терзійської, їм притаманний буквалізм і примітивізм [11, с. 105]. Любен Каравелов – болгарський письменник і сучасник Р.Жінзіфова, був одним з найбільш прискіпливих критиків його перекладів. Він звинуватив Р.Жінзіфова у тому, що *«він не зумів передати глибини духу Шевченкового поетичного слова»* [10, с. 105]. Критика Л.Каравелова є логічно обґрунтованою, адже сам він також перекладав твори Т.Шевченка. Точніше він був другим, хто надав творам українського поета болгарського звучання. Зачарований силою поетичного слова Т.Шевченка, Л. Каравелов у період від 1869 р. до 1871 р. переклав і опублікував у газеті *«Свобода»* (в. *«Свобода»*) твори *«Учете се, братя мои...»* (*«Учітеся брати мої»*), *«Родила е мене мама»* (*«Народила мене мати»*), *«Иван Хус или Еретик»* (*«Ян Гус або Єретик»*). У дослідженнях болгарських науковців згадано той момент, що, ймовірно, Л.Каравелов, крім оригіналів віршів Т.Шевченка, міг використовувати їх переклади російською мовою. У перекладах Л.Каравелова значно більшою мірою передано ідеї і велич Шевченкових віршів. Він відчував свою відповідальність за якість перекладу, тим більше, коли йшлося про Т.Шевченка. В одній із своїх статей Л.Каравелов зазначив, що *«в історії літератури є правило, що коли людина перекладає якийсь твір, то вона повинна проникнутися ним, вивчити його і пропустити через себе, але навіть це правило не може стосуватися Шевченка. (...) щоби його зрозуміти, потрібно насамперед пережити і перестраждати те, що пережив, перестраждав Шевченко. Одним словом, для того, щоби кожна Шевченкова пісня стала історією частини твого життя, треба дорости до Шевченка...»* [2, с. 32-33].

Третім (за хронологією) перекладачем віршів Т.Шевченка болгарською мовою був відомий поет, громадсько-політичний діяч і революціонер Петко Рачов Славейков. Першою російською книгою, з якою він познайомився, була *«Повна російська хрестоматія»* (*«Пълна руска хрестоматия»*) А.Галахова. Вона користувалася неабиякою популярністю в Болгарії до Визволення. Книгу йому подарував у 1849 р. Нікола Міхайловський. З цієї хрестоматії Петко Славейков переклав болгарською уривок з *«Мертвих душ»* М.В.Гоголя. Також він переклав твори Тараса Шевченка: *«Минають дні, минають ночі...»*, *«Сирота дівчина»*, *«Кобзар»* (уривок з вірша *«Перебендя»*), частину поезії *«Думи мої, думи мої...»* та частину поеми *«Тополя»*. Знайомство з російською та українською поезією допомогло болгарському поетові вдосконалити свою поетичну майстерність.

У його перекладах спостерігаємо не стільки переклад болгарською мовою, скільки адаптацію оригіналу, і то значно більшою мірою, ніж у його попередників Р.Жінзіфова та Л.Каравелова. Це можна пояснити кількома причинами. З одного боку, він, як і два його попередники, використовував російський переклад Шевченкових віршів, значно змінених цензурою. З іншого боку, П.Славейков часто «болгаризував» свої переклади (за термінологією літературознавця Бояна Пенева). Він «болгаризував» переклади творів не лише українського поета, а й поезії Лермонтова, Пушкіна, Крилова та ін. настільки, що часто може йтися не про переклад, а про використання мотивів або поетичних форм. Російські й українські поети були вчителями Славейкова з віршування, він щиро ними захоплювався і вдосконалював власну майстерність, перекладаючи їхні твори.

У наступні десятиліття XIX століття інтерес до творчості Т.Шевченка відчутно збільшився. В періодиці почали з'являтися переклади його творів, здійснені різними перекладачами. Серед них треба згадати Івана Белчева «*Ветре буйни, с теб морета*» (думка «*Вітре буйний, ти з морем говориши*»), чий переклад можна оцінити як «*вірне тлумачення оригіналу, як успішне відтворення його змісту та художніх особливостей*» [4, с.262]. Також А.Д.Іхчієва (псевдонім Діамантін), який опублікував переклади віршів «*Тече вода в синє море*», «*Ой, одна я одна*»; Стояна Дрінова, який переклав «*Ой гляжу я, подивлюся*» та «*Заповіт*», «*Думи мої, думи мої*», «*Минать дні, минать ночі*» та ін. У газеті «*Украинско-български преглед*» («*Українсько-болгарський огляд*») побачили світ переклади творів «*Мисли мои...*» та «*От какво си очерняло*» («*Думи мої, думи мої*», «*Ой чого ти почорніло, зеленє поле*») Хріста Цанкова-Деріжана, а також «*Да бяхте знали, господо*» і «*За мен е все едно*» («*Мені однаково*», «*Якби ви знали паничі*») С.Чілінгірова.

У 1914 р. з нагоди 100-літнього ювілею Т.Шевченка в Болгарії вийшли друком окреме число журналу «*Венец*» («*Вінок*») і маленька книжка «*Спомен за Тараса Григорієвича Шевченка*» («*Спогад про Тараса Григоровича Шевченка*»), в якій уміщено статті Ст.Станімірова «*Биографски данни за Т.Г.Шевченко*» («*Біографічні відомості про Т.Г.Шевченка*») та д-ра Івана Шишманова «*Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди Освобождението*» («*Тарас Шевченко, його творчість і вплив на болгарських письменників до Визволення*»). З нагоди ювілею був організований «*Шевченківський ранок*» в Софійському університеті, а С.Чілінгіров переклав і опублікував вірш «*Завет*» («*Заповіт*») у газеті «*Свободно мнение*» («*Вільна думка*»). Про цей переклад вже можна сказати,

що він відповідає вимогам доброго перекладу. На думку Лідії Терзійської, *«особливим достоїнством перекладу є не лише досягнення ритмічності оригіналу, але й вичерпність висловлювання, що наближає його до осягнення першообразу (оригіналу)»* [11, с.107]. Дивно, що у згаданому часописі *«Венец»* (*«Вінок»*) також з'явився інший переклад *«Заповіту»* невідомого перекладача, ім'я якого і нині залишається загадкою.

Цікавим фактом є також і те, що того самого року на сцені Софійського вільного театру сезону 1919-1920 р. А.Тагобінні поставив драматичну поему, за власним сценічним варіантом *«Ратайкіня»* (*«Наймичка»*), п'єса була в репертуарі театру один сезон і була зіграна майже 30 разів протягом сезону. Автор сценічного варіанту драми – А.Тагобінні, опинившись у тіні автора Т.Шевченка, залишився невідомим для болгарської публіки, а постановка була сприйнята виключно як така, що належить перу Т.Шевченка. Більше того, у 1914 р. у Свіштові цю п'єсу було опубліковано під однойменною назвою *«Майка ратайкіня/Наймичка»*, на місці автора було вказане ім'я Тараса Шевченка.

Отже, інтерес до творчості Т.Шевченка та потреба у нових якісних перекладах з'явилися ще у 1920-х рр. Після чого наступило затишшя і перекладів майже не було. Творчість Шевченка була перекладена болгарською мовою не повністю та багато з перекладів не вирізнялися досконалістю.

Протягом 1918-1938 рр. в Україні активно видавали літературу болгарською мовою, в основному у друкарнях Києва, Харкова, там де були болгарські секції. У цей період вийшло понад 1150 заголовків (назв). Одним з таких є *«Вибрані твори»* Тараса Шевченка у перекладі болгарською Крума Кюлявкова (разом 36 творів та повість *«Художник»*).

Новим поштовхом до перекладу та дослідження творчості Т.Шевченка у Болгарії було відзначення 125-ої річниці від дня народження поета у 1939 р. В рамках відзначення цієї дати виходять спеціальний документ *«Лист за Шевченко»* (*«Лист про Шевченка»*), два нових переклади *«Заповіту»*, видано також спеціальну газету *«Тарас Шевченко»*, в якій опубліковано статті та дослідження, присвячені українському поетові. Далі нові роки приносять нові, все більш якісні переклади творів Шевченка. У 1946 р. виходить збірник *«Славянски поети»* (*«Словянські поети»*) з перекладами Людмила Стоянова, Богомила Райнова, Бленика та ін.

Велику роль у традиції перекладів творів Шевченка у Болгарії відіграла постать перекладача Дімітра Методієва, який переклав вірші та поеми для найбільшого видання творів Т.Шевченка

болгарською мовою «*Избрани произведения*» («*Вибрані твори*»), що побачило світ 1956 р. Він був також автором передмови до цієї книги. 1959 р. з'явився збірник «*Українська класическа поезія*» («*Українська класична поезія*»), знову з його перекладами, а вже в 1960 р. – «*Избрани произведения в два тома*» («*Вибрані твори у 2-ох томах*»), а це 10 поем та віршів Т.Шевченка, знову у перекладі Д.Методієва.

Звичайно, що саме перекладач Д.Методієв досяг найвищих висот у мистецтві перекладу поезії. Він зберіг у своїх перекладах ритміку шевченкового вірша, лексичне багатство, народну символіку та зміст оригіналу [11, с.112]. Здається, що він не залишив своїм нащадкам навіть шанс для вдосконалення перекладів творів Т.Шевченка, можливо саме тому вони не роблять спроб перевершити свого геніального попередника.

Як бачимо, переклади творів Т.Шевченка болгарською мовою мають довгу та непросту історію. Творчість та особистість українського творця варта для наслідування, захоплення, засвоєння, важлива для дослідження добрих і недосконалих перекладів вже понад 150 років. А це не короткий відрізок часу. Будемо сподіватися, що у майбутньому перекладачі знову візьмуться до перекладу творів Шевченка та ще краще, з новим звучанням передадуть слова геніального Шевченка болгарською мовою.

1. *Жинзифов Р.* Новобългарска сбирка. – М., 1863. – 188 с.

2. *Каравелов Л.* Събрани съчинения. – Т.2. – София: Български писател, 1965. – 464 с.

3. *Симеонов И.* Българо-українските научни і літературни връзки през Възраждането // *Европа*. – София, 2004. – Бр.2. – Година XI. – С.19. (останне відвідано 24.11.2013)

http://euro2001.net/index.shtml?page=stataia&file=issues/2_2004/stat_7.html

4. *Русакиєв С.* Тарас Шевченко і болгарська література. – К.: Наук. думка, 1968. – 336 с.

5. *Шпильова О.В.* Т.Г.Шевченко і болгарська література. – К.: Держлітвидав України, 1963. – 188 с.

6. *Кирилук С.* Шевченко і болгарська література // *Вітчизна*. – К., 1958. – №3. – С.171-178.

7. *Климчук В.Н.* Шевченко і Ботев: літературна паралель // *Радянське літературознавство*. – К., 1987. – №3. – С.16-23.

8. *Москаленко В.* З літопису єднання: (українська література в Болгарії у 1985-1988 рр.) // *Літературна панорама*. – К.: Вид-во худ. л-ри «Дніпро», 1988. – С.159-162.

9. *Москаленко В.А.* Українсько-болгарські літературні та наукові зв'язки кінця XIX – початку XX ст. / АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наук. думка, 1987. – 216 с.

10. *Терзійска Л.* Проблеми на рецепцията на украинската література в България през периода до първата световна война. // *Славянските літератури в България. Проблеми на рецепцията*. – София: Ун-т Св. Климент Охридски, 1988. – С.232-257.

11. *Терзійска Л.* Тарас Шевченко // *Преводна рецепция на европейските літератури в България. Славянски літератури*. – Т.4. – София, 2002. – С.104-114.